

OILA PSIXOLOGIYASI VA AXBOROT MADANIYATI: FARZANLARDAN TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH MEXANIZMLARI

Ikromova Tamuza Asadbek qizi
Andijon davlat pedagogika instituti,
ijtimoiy va amaliy fanlar fakulteti
jismoniy ma’daniyat yonalishi
2- bosqich talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19409939>

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy axborot makonida yoshlar ongiga ta'sir etuvchi axborot hurujlari, ularning ijtimoiy va psixologik oqibatlari tahlil qilinadi. Ma'naviy-axloqiy immunitet tushunchasi va uning yoshlarning ongini himoya qilishdagi roli o'rganiladi. Oila psixologiyasi orqali bolaning qadriyat tizimi, emotsional barqarorligi va mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish yo'llari ko'rsatib beriladi. Shuningdek, gender stereotiplari yoshlar ijtimoiy ongiga qanday ta'sir qilishi va ularni axborot hurujlaridan himoya qilishda oilaning ahamiyati tadqia qilinadi. Maqola ijtimoiy, pedagogik va psixologik nuqtai nazardan yoshlarning axborot tahdidlardan himoyalaniish mexanizmlarini ko'rsatib, oilaviy tarbiya muhitining dolzarbligini ilmiy asoslaydi.

Kalit so'zlar: *axborot hurujlari, ma'naviy-axloqiy immunitet, oila psixologiyasi, gender stereotiplari, yoshlar ongini himoya qilish*

KIRISH. Bugungi globallashuv davrida inson ongi uchun asosiy tahdid qurolli tajovuz emas, balki axborot hurujlari hisoblanadi. Zamonaviy kommunikatsiya vositalari orqali tarqalayotgan g'oyalar, qadriyatlar va stereotiplar yoshlar dunyoqarashi hamda shaxsiy identifikatsiyasiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa, ong osti darajasida singdirilayotgan gender stereotiplari jamiyatda ijtimoiy rollarning sun'iy shakllanishiga olib kelmoqda. Bunday sharoitda yoshlarni axborot xurujlaridan himoya qilishning eng samarali vositalaridan biri ma'naviy-axloqiy immunitetni shakllantirish hisoblanadi. Mazkur immunitetning shakllanishida esa oila psixologik muhitining o'rni beqiyosdir. Oila nafaqat ijtimoiy institut, balki shaxsning qadriyatlari, e'tiqodlari va dunyoqarashi shakllanadigan asosiy psixologik makondir. Ushbu maqolada axborot hurujlari sharoitida yoshlar ongida ma'naviy-axloqiy immunitetni shakllantirishda oila psixologiyasining roli hamda gender stereotiplarining ijtimoiy ongga ta'siri ilmiy jihatdan tahlil qilinadi.

Axborot asrida yashayapmiz

Axborot hurujlarining ongga tahdidi

Eng birinchi himoya tizimi — oila

Axborot hurujlari va ularning yoshlar ongiga ta'siri Zamonaviy jamiyatda axborot oqimining keskin ortishi bilan bir qatorda uning mazmuniy sifati ham murakkablashib bormoqda. Raqamli texnologiyalar orqali uzatilayotgan axborotlar nafaqat bilim manbai, balki ongga ta'sir etuvchi kuchli psixologik vositaga aylanmoqda. Ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlar, ommaviy madaniyat va reklama mahsulotlari orqali yoshlar ongiga bevosita va bilvosita ta'sir o'tkazilmoqda.

Axborot hurujlari ko'pincha ochiq targ'ibot shaklida emas, balki yashirin psixologik ta'sir orqali amalga oshiriladi. Bunday ta'sirlar yoshlarning qadriyat tizimini o'zgartirish, milliy va oilaviy an'analarni zaiflashtirish hamda shaxsiy identifikatsiyani sun'iy modellar bilan almashtirishga qaratilgan bo'lishi mumkin.

Yoshlar ongiga ta'sir etuvchi asosiy omillar quyidagilardan iborat:

ideal hayot tarzining sun'iy obrazlari;
gender rollarining stereotipik talqini;
gender rollarining stereotipik talqini;
muvaffaqiyat va baxt tushunchasining moddiylashtirilishi;
individualizmni mutlaq qadriyat sifatida targ'ib etish.

Natijada yoshlar o'z shaxsiyligini ijtimoiy tarmoqlarda yaratilgan "mukammal obrazlar" bilan taqqoslay boshlaydi. Bu esa o'zini qadrlash darajasining pasayishi, ichki ziddiyatlar va psixologik beqarorlikka olib kelishi mumkin. Shuningdek, axborot hurujlari orqali gender stereotiplari mustahkamlanib, jamiyatda erkak va ayol rollariga nisbatan qat'iy va ko'pincha asossiz talablar shakllantiriladi. Bu esa yoshlarning erkin rivojlanishiga to'sqinlik qiladi hamda ularning ijtimoiy moslashuv jarayonini murakkablashtiradi. Shu sababli axborot hurujlari nafaqat tashqi madaniy bosim, balki yoshlar ongining ichki strukturasi va qadriyat tizimiga ta'sir etuvchi muhim omil sifatida qaralishi lozim.

Ma'naviy-axloqiy immunitet tushunchasi Zamonaviy psixologik va pedagogik tadqiqotlarda "ma'naviy-axloqiy immunitet" tushunchasi shaxsning turli g'oyaviy, madaniy va axborotiy tahdidlarga nisbatan ichki himoya qobiliyatini ifodalovchi muhim ijtimoiy-psixologik fenomen sifatida talqin etiladi. Biologik immunitet organizmni tashqi zararli omillardan himoya qilgani kabi, ma'naviy-axloqiy immunitet ham shaxs ongini zararli g'oyalardan, destruktiv qadriyatlar va noto'g'ri ijtimoiy stereotiplardan himoya qilish vazifasini bajaradi.

Mazkur immunitet quyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

Qadriyatlar barqarorligi - shaxsning axloqiy mezonlari mustahkamligi
Tanqidiy fikrlash - axborotni tahlil qilish qobiliyati
Ijtimoiy identifikatsiya - o'zini jamiyatning bir qismi sifatida anglash
Ijtimoiy identifikatsiya - o'zini jamiyatning bir qismi sifatida anglash
Psixologik barqarorlik - tashqi bosimlarga qarshi turish qobiliyati

Ma'naviy-axloqiy immunitet shaxsni nafaqat salbiy ta'sirlardan himoya qiladi, balki uning mustaqil fikrlashini rivojlantiradi. Bu esa yoshlarning turli axborot oqimlari sharoitida ongli tanlov qilishiga yordam beradi. Axborot hurujlari kuchaygan hozirgi davrda ushbu immunitetning mavjudligi yoshlarning ijtimoiy moslashuvi, ruhiy barqarorligi hamda sog'lom dunyoqarash shakllanishida muhim omil hisoblanadi.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, ma'naviy-axloqiy immunitet tug'ma xususiyat emas. U ijtimoiy muhit, tarbiya va shaxslararo munosabatlar jarayonida shakllanadi. Bu jarayonda esa eng muhim ijtimoiyinstitut — oila hisoblanadi.

Oila psixologiyasi — ma'naviy immunitet shakllanishining asosiy muhiti Shaxsning ma'naviy-axloqiy immuniteti shakllanishida oila muhitining o'rni beqiyosdir. Oila — bu nafaqat biologik va ijtimoiy birlik, balki insonning dastlabki psixologik tajribasi, qadriyatlari va dunyoqarashi shakllanadigan asosiy makondir. Bola ilk ijtimoiy bilimlarni aynan oilada o'zlashtiradi. U ota-onaning xatti-harakatlari, munosabat uslubi va qadriyatlariga qarab atrof-muhitni anglay boshlaydi. Shu sababli oila muhitidagi psixologik iqlim bolaning kelajakdagi axborotga munosabati va tashqi ta'sirlarga qarshi turish qobiliyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Sog'lom oila psixologiyasi quyidagi omillar orqali ma'naviy immunitetni shakllantiradi:

ishonchga asoslangan muloqot;
emotsional qo'llab-quvvatlash;
aniq axloqiy mezonlarning mavjudligi;
mustaqil fikrlashga rag'batlantirish.
aniq axloqiy mezonlarning mavjudligi;
mustaqil fikrlashga rag'batlantirish.

Agar oilada ochiq muloqot mavjud bo'lsa, bola tashqi axborotni tanqidiy tahlil qilishni o'rganadi. Aksincha, qat'iy stereotiplarga asoslangan muhitda ulg'aygan bolalar tashqi ta'sirlarga nisbatan zaifroq bo'lishi mumkin.

Shuningdek, ota-onaning gender rollari haqidagi qarashlari ham bolaning ijtimoiy ongini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Oila ichidagi "erkak" va "ayol" rollarining qanday talgin gilinishi bolaning kelajakdagi ijtimoiy identifikatsiyasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu bois oila nafaqat tarbiya maskani, balki axborot hurujlariga qarshi dastlabki psixologik himoya tizimi sifatida ham namoyon bo'ladi.

Gender stereotiplari va ularning ijtimoiy ongga ta'siri Gender stereotiplari jamiyatda erkak va ayollarning ijtimoiy rollari, xulq-atvori hamda hayotiy maqsadlariga nisbatan shakllangan barqaror tasavvurlar majmuasidir. Ushbu stereotiplar ko'pincha an'anaviy qarashlar asosida shakllanib, shaxsning individual rivojlanish imkoniyatlarini cheklashi mumkin. Masalan, jamiyatda keng tarqalgan "o'g'il bola kuchli bo'lishi kerak" yoki "qiz bola itoatkor bo'lishi lozim" kabi qarashlar bolalarning psixologik rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Bunday stereotiplar bolalarning emotsional ifoda erkinligini cheklab, ularni oldindan belgilangan ijtimoiy rollarga moslashishga majbur qiladi.

Gender stereotiplari quyidagi yo'nalishlarda ijtimoiy ongga ta'sir etadi:

- shaxsiy qiziqish va qobiliyatlarning erkin rivojlanishini cheklaydi;
- kasb tanlash jarayonida sun'iy to'siqlar yaratadi;
- emotsional barqarorlikka salbiy ta'sir ko'rsatadi;
- shaxsiy qiziqish va qobiliyatlarning erkin rivojlanishini cheklaydi;
- kasb tanlash jarayonida sun'iy to'siqlar yaratadi;
- emotsional barqarorlikka salbiy ta'sir ko'rsatadi;
- o'zini baholash darajasini pasaytirishi mumkin.

Shuningdek, ushbu stereotiplar yoshlarning o'zini anglash jarayoniga ham ta'sir qiladi. Bola jamiyat kutgan rolga moslashishga intilib, o'zining haqiqiy qiziqishlari va ehtiyojlarini inkor etishi mumkin. Natijada ichki ziddiyatlar yuzaga keladi. Gender stereotiplari nafaqat oilaviy muhitda, balki ommaviy axborot vositalari, reklama va ijtimoiy tarmoqlar orqali ham mustahkamlanib boradi. Bu esa ularning ijtimoiy ongga ta'sir doirasini yanada kengaytiradi.

Shu bois gender stereotiplari masalasini oila psixologiyasi bilan bog'liq holda tahlil qilish ma'naviy-axloqiy immunitetni shakllantirish jarayonini chuqurroq anglash imkonini beradi.

Gender stereotiplari orqali axborot hurujining kirib kelishi Zamonaviy axborot makonida gender stereotiplari nafaqat ijtimoiy an'analar mahsuli, balki ongga ta'sir ko'rsatish vositasi sifatida ham qo'llanilmoqda. Ommaviy madaniyat, reklama va ijtimoiy tarmoqlarda shakllantirilayotgan obrazlar orgali erkak va ayollarga nisbatan sun'iy ijtimoiy talablar ilgari surilmoqda. Masalan, ayollarning faqat tashqi ko'rinish orqali qadrlanishi yoki erkaklarning doimo kuchli va hissiyotsiz bo'lishi kerakligi haqidagi g'oyalar yoshlar ongiga bilvosita singdiriladi. Bu esa shaxsiy qadriyatlarning ijtimoiy stereotiplar bilan almashishiga olib kelishi mumkin.

Axborot hurujlari aynan shu stereotiplar orqali quyidagi shakllarda namoyon bo'ladi:

- ideal tana va tashqi ko'rinish obrazlarini targ'ib qilish;
- ijtimoiy muvaffaqiyatni gender rollari bilan bog'lash;
- ideal tana va tashqi ko'rinish obrazlarini targ'ib qilish;
- ijtimoiy muvaffaqiyatni gender rollari bilan bog'lash;
- emotsional ifodani genderga xos tarzda cheklash;
- o'zini baholashni tashqi mezonlarga bog'lash.

Natijada yoshlar o'z shaxsiyatini jamiyat tomonidan yaratilgan "standart obrazlar" bilan taqqoslay boshlaydi. Bu esa o'ziga nisbatan ishonchsizlik, ichki bosim va psixologik

noqulayliklarni keltirib chiqaradi. Shuningdek, stereotiplar orqali singdirilayotgan g'oyalar milliy va oilaviy qadriyatlarning zaiflashishiga ham sabab bo'lishi mumkin. Yoshlar o'zini an'anaviy ijtimoiy muhitdan uzoqlashtirgan holda, sun'iy global obrazlarga moslashishga harakat qiladi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, gender stereotiplari axborot hurujlarining eng yashirin, ammo samarali vositalaridan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Oila orqali ma'naviy immunitetni shakllantirish yo'llari Axborot hurujlari kuchayib borayotgan hozirgi davrda yoshlar ongida ma'naviy-axloqiy immunitetni shakllantirishda oilaning roli yanada ortib bormoqda. Oila shaxsning dastlabki ijtimoiy tajribasi shakllanadigan muhit sifatida tashqi ta'sirlarga qarshi ichki barqarorlikni rivojlantirish imkoniyatiga ega.

Ma'naviy immunitetni shakllantirish jarayonida quyidagi oilaviy yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etadi:

1. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish Bolaga har qanday axborotni shunchaki qabul qilish emas, balki uni tahlil qilish, savol berish va mustaqil xulosa chiqarish ko'nikmasini singdirish zarur. Ota-onaning ochiq muloqoti bu jarayonda muhim rol o'ynaydi.

2. Qadriyatlar tizimini shakllantirish Oila ichida halollik, hurmat, mas'uliyat kabi axloqiy mezonlarning amalda namoyon bo'lishi bolada mustahkam ichki tayanch hosil qiladi. Bu esa tashqi stereotiplarga ko'r-ko'rona ergashishning oldini oladi.

3. Gender rollariga nisbatan moslashuvchan yondashuv Bolaning giziqlik va qobiliyatlarini qat'iy ijtimoiy rollar bilan cheklamaslik uning erkin rivojlanishiga imkon yaratadi. Bu esa o'ziga ishonchni mustahkamlab, psixologik barqarorlikni ta'minlaydi.

4. Psixologik qo'llab-quvvatlash Oila muhitida bolaga emotsional yordam ko'rsatish uning tashqi bosimlarga nisbatan chidamliligini oshiradi. O'zini qadrlash hissi kuchli bo'lgan yoshlar axborot hurujlariga kamroq beriluvchan bo'ladi.

5. Media savodxonlikni shakllantirish Bolaga ijtimoiy tarmoqlar va ommaviy axborot vositalaridagi obrazlar har doim ham real hayotni aks ettirmasligini tushuntirish zarur. Bu esa sun'iy ideal obrazlarning salbiy ta'sirini kamaytiradi. Shunday qilib, oila nafaqat tarbiya maskani, balki yoshlar ongini tashqi axborot tahdidlaridan himoya qiluvchi muhim psixologik tizim sifatida namoyon bo'ladi.

XULOSA. Zamonaviy axborot makonida yoshlar ongiga ta'sir etuvchi omillar tobora murakkablashib bormoqda. Axborot hurujlari ko'pincha ochiq bosim shaklida emas, balki gender stereotiplari, ommaviy madaniyat va sun'iy ijtimoiy obrazlar orqali yashirin tarzda amalga oshiriladi. Bu esa yoshlarning qadriyatlar tizimi, ijtimoiy identifikatsiyasi hamda psixologik barqarorligiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Bunday sharoitda ma'naviy-axloqiy immunitet yoshlarni salbiy g'oyalar va noto'g'ri ijtimoiy talqinlardan himoya qiluvchi muhim omil sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu immunitetning shakllanishida esa oila psixologiyasi hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Oila ichidagi muloqot madaniyati, qadriyatlar tizimi hamda gender rollariga nisbatan yondashuv bolalarning tashqi axborot ta'siriga nisbatan barqarorligini belgilaydi. Sog'lom psixologik muhitda ulg'aygan yoshlar stereotipik bosimlarga kamroq berilib, mustaqil fikrlashga intiladi. Shu bois oila nafaqat tarbiya maskani, balki yoshlar ongini axborot hurujlaridan himoya qiluvchi birlamchi ijtimoiy va psixologik tizim sifatida qaralishi lozim.

Natijada shunday xulosaga kelish mumkinki, axborot xavfsizligini ta'minlash jarayoni faqat texnologik choralar bilan emas, balki oilaviy tarbiya va psixologik barqarorlikni mustahkamlash orqali ham amalga oshirilishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. - Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
2. Toffler A. Uchinchi to'lqin. - Toshkent: Shara, 2000.

3. Giddens A. Sotsiologiya. - Toshkent: Shara, 2002.
4. Bandura A. Social Learning Theory. – New Jersey: Prentice Hall, 1977.
5. Berger P., Luckmann T. The Social Construction of Reality. - New York: Anchor Books, 1966.
6. Fromm E. To Have or To Be? - New York: Harper & Row, 1976.
7. Kon I.S. Sotsiologiya lichnosti. - Moskva: Politizdat, 1984.
8. Musurmonova O. Oila psixologiyasi. - Toshkent: O'qituvchi, 2016.
9. Abdurahmonova N. Gender psixologiyasiasoslari. - Toshkent, 2019.
10. Castells M. The Information Age: Economy, Society and Culture. - Oxford: Blackwell,